

ФОРМУВАННЯ

в гітєй готівності го шкільного навчання в інтегрованому просторі дошкільного закладу

Гавриш Н. В.

УДК 373.2.091

ЗАВДАННЯ якісної перебудови освітнього процесу у зв'язку зі зменшенням віку початку навчання потребують особливої уваги до навчання шестирічних першокласників. Запорукою успішності в майбутньому навчанні психологи визначають наявність соціально-педагогічних та психо-фізіологічних передумов формування навчальної діяльності. Відтак, є необхідність коротко розглянути, як на формування тих чи тих надбань особистості шестирічного учня впливають різні види діяльності, актуальні для дошкільного періоду його життя. Упевнені, що це дасть можливість гармонізувати процес переходу дітей до шкільного середовища, а також зменшити проблемність адаптаційного пе-

ріоду, оптимізувати навчальний процес у першому класі.

Розвиток дитини відбувається не лише шляхом накопичення знань, що були отримані внаслідок спостережень і бесід, а передусім шляхом оволодіння різними видами людської діяльності. Адже діяльність визначають науковці як активну взаємодію з навколишньою дійсністю, унаслідок чого суб'єкт цілеспрямовано впливає на об'єкт для задоволення своїх потреб. У процесі діяльності вдосконалюються психічні процеси, пізнання дійсності, засвоєння досвіду, накопиченого суспільством. Оволодіння дітьми дошкільного віку різними видами діяльності, як свідчать дослідження науковців, поступово приводить до їхньої готовності самостійно визначати цілі своїх дій і виконувати окреслені дії (Л. Божович, О. Кононко, В. Котирло, Я. Неверович); свідомо дотримуватися правил та ін-

ДОШКІЛЬНА ОСВІТА

струкцій (Р. Буре, Г. Годіна, В. Кузьменко, В. Нечаєва); заздалегідь планувати свої дії (Л. Венгер, Д. Ельконін, О. Запорожець, С. Кулячківська, Г. Люблінська та ін.).

Згідно з віковою періодизацією, провідною діяльністю дошкільника є гра, а в молодшому шкільному віці – навчання. Водночас, з огляду на синкретизм розвитку дошкільника, який зберігається й у молодшому шкільному віці, науковці зазначають, що будь-який вид діяльності містить як підпорядковані елементи інші види діяльності (малюванню підпорядковані ігрові, комунікативні компоненти; у процесі гри водночас відбувається пізнання, спілкування, рухлива діяльність, конструювання ігрових атрибутів тощо). І це є природним для дітей.

Вивчення теорії та практики організації освітнього процесу в старшому дошкільному віці, який є надзвичайно важливим у плані спадкування ключових надбань у подальшому молодшому шкільному віці, доводить, що для традиційного навчання в умовах дошкільного навчального закладу характерною є «розпредмеченість» за шкільним типом, тобто навчально-пізнавальна діяльність є традиційно односпрямованою за змістом: математична, образотворча, навчально-мовленнєва, фізична, конструктивна тощо. Науковці вказують на те, що така односпрямованість не є природною для дошкільника й це залишається актуальним для шестирічних першокласників. Саме в інтегрованому поєднанні різних видів діяльності дитина найкращим чином, найповніше може реалізувати себе. Збагачені умови макродіяльності найкраще сприяють насиченню мотиваційно-потребнісної та емоційної сфер. Можливо, саме тому активного попиту та широкого впровадження набуває проєктувальна діяльність як один з найяскравіших прикладів макродіяльності, що передбачає залучення дітей до різних за змістом, характером, часовими та просторовими характеристиками проєктів. Справедливим є твердження, що становленню й розвитку особистості майбутнього школяра сприяють змінні умови дошкільних видів діяльності, їх розмаїття та насиченість. Адже за висновками науковців, кожен з цих видів – гра, пізнання, праця, пошуково-експериментальна діяльність та ху-

дожньо-продуктивні її види – закладає міцний фундамент особистісних рис, якостей, потреб тощо (Л. Венгер, О. Дяченко, О. Запорожець, О. Кононко, В. Кузьменко, С. Ладивір та ін.).

На кожному з етапів дошкільного дитинства змінюється, збагачується змістова наповненість кожного з названих видів діяльності. Різні дошкільні види діяльності роблять свій внесок у розвиток цього виду діяльності на наступному етапі. Двомірність, двоспрямованість цього процесу розвитку й збагачення змісту та характеру діяльності також очевидна: у діяльності розвивається особистість, а завдяки особистісним надбанням удосконалюється також діяльність дитини. Охарактеризуємо найбільш значущі види діяльності дошкільника, які є основою формування навчальної діяльності в молодшому шкільному віці, детальніше саме в контексті їх значення для шкільного навчання.

Провідною діяльністю дошкільників, за традиційним баченням учених (Г. Антонова, Д. Ельконін, О. Запорожець, В. Котирло, С. Ладивір, Г. Люблінська, Н. Михайленко та ін.), є гра з огляду на особливу змістову, формальну, соціально-комунікативну її динаміку. На різних вікових етапах дітям притаманні різні види ігор, оскільки гра розвивається паралельно з розвитком самої дитини й проходить шлях від елементарного маніпулювання предметами в ранньому віці через розвиток різноманітних предметних дій у процесі конструктивних ігор в молодшому дошкільному віці до опанування соціальних ролей у сюжетних іграх у середньому та старшому дошкільному віці. До того ж, якщо на початку виконувана роль підказує дитині предмет, пізніше навпаки – предмет стає знаряддям у спланованому сюжеті гри. Поступово гра починає відокремлюватися від практичної діяльності й переходить певною мірою на віртуальний рівень уявної гри. І хоча сюжети переважно досить примітивні, а задуми не завжди доводяться до логічного кінця, проте вже чітко простежується їх сюжетний зміст. Важливою характеристикою ігор в дошкільному дитинстві є аспект комунікативної взаємодії учасників, яка протягом перших шести років життя істотно змінюється від *самотньої* гри в ранньому віці та гри *поряд* в молодшому,

через прагнення в 4–5-річному віці дотримуватися правил смислового задуму й узгодження дій – до гри *разом* і командної гри в старшому дошкільному та молодшому шкільному віці. Так, у шестирічних дітей уже спостерігаємо тривалі змістовні ігри з визначеним сюжетом і закріпленими ігровими ролями, що пояснюється насамперед особливостями розумового розвитку, здатністю утримувати увагу, дотримуватися правил. Якщо в дошкільному дитинстві учасники гри орієнтовані переважно на сам ігровий процес, то в кінці дошкільного на початку молодшого шкільного віку суттєвим для них стає передусім результат гри.

Отже, розвиток гри в дошкільному віці проходить стадії від маніпулювання предметами (виконання предметних дій), предметно-рольової дії (прийняття на себе ролі) до сюжетно-рольової (участь у командній грі).

Науковці підкреслюють надзвичайне значення гри не лише в дошкільному дитинстві, а й усьому подальшому житті. В ігровій діяльності знаходять свій вихід усі основні потреби дитини: у спілкуванні, рухливих діях, самоствердженні, у задоволенні своїх інтересів і потреб. Гра сприяє появі новоутворень у психіці дитини. Граючись, діти оперують набутими знаннями, через гру ці знання постійно збагачуються, уточнюються, набувають розвитку уява, пізнавальні можливості, творчі здібності. У спільних колективних іграх діти опановують норми поведінки, спілкування. В ігровій ситуації дитина нерідко опиняється перед необхідністю вибору, тобто вона повинна діяти так, як від неї вимагають правила гри, яких дитина цілком свідомо й добровільно дотримується. «Гра містить правила, організує емоції й волю дитини, тренує розум і розвиває її як особистість», – зазначає В. Мухіна [4, с. 71].

Д. Ельконін підкреслює особливе значення гри для формування мотивів, адже в грі виникає нова психологічна форма мотивів від несвідомих до усвідомленого бажання, чіткого наміру та свідомого спрямування власних дій, розширення спектру мотивів (пізнавальні, соціальні, у визнанні, самоствердженні тощо) [6].

Зміст ігор сучасних дошкільників і молодших школярів є предметом численних науко-

вих досліджень, автори яких розглядають гру як засіб навчання, виховання, розвитку дітей у різних аспектах, висловлюють занепокоєння значним збідненням змісту, сюжетів ігор, відносин, які виникають у процесі ігрової взаємодії, а в окремих умовах зникнення гри як специфічного виду діяльності, заміну її електронними забавами або бездумною біганиною, борюканням, штовханиною тощо. Про це йдеться в дослідженнях Ю. Богинської, Л. Варяниці, О. Малахової та ін. На необхідність збагачувати розгорнуті форми ігрової діяльності на етапі дошкільного дитинства вказує Базовий компонент дошкільної освіти [2]. Науковці О. Смирнова та О. Гундарева, які досліджували особливості ігрової діяльності дітей, попереджають: «Редукція гри в дошкільному віці може мати невітні наслідки для особистісного розвитку молодого покоління на подальших етапах» [5, с. 86]. Наведені авторами експериментальні відомості переконливо доводять, що мінімізація або нівелювання місця й ролі гри в дошкільному дитинстві та на початку шкільного навчання призводять до того, що в молодших школярів відзначається зниження довільної поведінки, самоконтролю та управління своєю поведінкою. Таким чином, зазначають дослідники, «...провідна діяльність не встигає «довести» дитину до адекватних вікових новоутворень» [5, с. 86].

Отже, резюмуючи сказане, підкреслимо, що у процесі гри відбувається формування особистих якостей, загальних умінь та навичок, без яких неможливе успішне навчання, оскільки саме в грі діти мають змогу виявляти бажання брати участь у спільній діяльності (прийняття певних умов, загальної мети), дотримуватися правил, установлених для спільної діяльності, добирати засоби для досягнення визначеної мети самостійно чи через домовленість з однолітками (рухливі дії, мовні засоби, швидкість виконання, вольові зусилля тощо), виявляти здатність виконувати ігрові дії, уміти об'єктивно оцінювати свої результати та досягнення товаришів. У грі закладаються важливі передумови навчальної діяльності, зокрема формування навчальних мотивів, адже розвиток мотиваційної сфери, зокрема й засобами ігрової діяльності, спричинює їх поступове підпорядкування.

Крім ігрової діяльності, на розвиток дитини відчутно впливають й інші види діяльності. Великого значення науковці надають праці й трудовому вихованню. Специфіка праці дошкільника полягає в тому, що вона тісно пов'язана з грою, оскільки трудова та ігрова діяльності мають спільне походження – діяльнісне прагнення дитини до самостійності та відтворення життя дорослих. Однак, на відміну від гри, яка здебільшого має стихійний характер, трудова діяльність потребує цілеспрямованості та відповідальності, докладання вольових зусиль для подолання перешкод, власних «не можу» й «не хочу». На жаль, у сучасній дошкільній освіті трудове виховання обмежене в основному організацією різних видів і форм дитячої праці, пов'язаної з набуттям елементарних умінь із самообслуговування та побутового обслуговування й ознайомлення дітей з працею дорослих.

Протягом дошкільного дитинства зміст і характер трудової діяльності суттєво змінюється. Якщо для молодшого дошкільного віку характерна невідповідність між прагненням відносної самостійності («Я сам»), з одного боку, та несформованістю необхідних умінь і навичок, знання щодо послідовності виконання дій – з іншого, то в середньому дошкільному віці поступово розвиваються й удосконалюються навички самообслуговування, формується готовність до суспільно корисної праці, тобто праці для інших. Усвідомлення необхідності праці для інших розвиває особисті якості дитини, насамперед виховує в дітей почуття відповідальності й самостійності, викликає відчуття своєї користі, привчає бережно ставитися до праці інших тощо.

Спираючись на набуті вміння та навички, шестирічна дитина вже може виконувати сильну роботу або доручення дорослих. Дитина працює вже не лише для того, щоб робити, як дорослі, імітуючи дії, але й заради отримання результату. Її приваблює відчуття радості від власноруч виконаної роботи та спільної роботи в колективі. Колективна праця є дуже корисною для виховання моральних якостей, дає змогу дитині відчувати себе частиною колективу, забезпечує готовність діяти в системі «дитина-діти». Водночас, суспільна праця є більш складною формою

організації праці порівняно з працею поруч, тому що її результатом є досягнення не однієї дитини, а колективу учасників загальної справи. І від того, наскільки якісно буде виконана робота кожного учасника трудового процесу, залежатиме кінцевий результат. Саме в таких видах трудової діяльності, на думку науковців, створюються позитивні умови для виховання в дітей таких рис, як відповідальність, уміння ставити інтереси колективу вище за свої власні, взаємодіяти з іншими [1; 3]. Отже, значення трудової діяльності передусім для особистісного розвитку майбутнього першокласника надзвичайно важливе.

Вивчення цього питання в теорії та практиці дошкільної та початкової освіти дає змогу зробити висновок про існування протиріччя між теоретичними розробками щодо різних аспектів трудового виховання дітей, з одного боку, та невідповідності цим науковим розробкам практичної організації трудового виховання в родині та закладах освіти – з іншого. Так, науковці наголошують на необхідності залучення дітей до трудової діяльності, надзвичайно корисної для гармонійного розвитку особистості, певного джерела новоутворень, які неможливо сформулювати в інших видах діяльності (вольові дії, спрямовані на отримання результату, мобілізація внутрішніх резервів, концентрація уваги, прагнення до спільної діяльності, колективізм, повага до своєї праці й праці інших, уміння доводити справу до кінця тощо). Головним, на думку дослідників, є те, що в трудовій діяльності наявний кінцевий результат, який бачить сама дитина і який може бути гідно оцінений дорослими й однолітками. Також у трудовій діяльності закладений значний потенціал для розвитку фізичних і розумових здібностей дитини, розкриваються перспективи формування уяви та мислення, моральних якостей. Саме в праці виникають необхідні передумови для формування в дитини позитивного ставлення до навчання як праці – через готовність докладати зусилля, долати труднощі, власну ліню. На жаль, не лише в молодшому віці, а й протягом усього дошкільного дитинства сучасні батьки також ігнорують спроби дитини зробити щось самостійно, не враховують неперевершеного значення праці в

будь-якій формі для психічного розвитку дітей, для формування в них вольових якостей, концентрації уваги, мобілізації внутрішніх сил, що є умовою успішного становлення навчальної діяльності в школі (Р. Буре, О. Кононко, та Г. Кравцови, В. Кузьменко).

За своєю природою трудова діяльність дуже схожа з ігровою, бо обидві мають спільне джерело – відображення світу дорослих, імітація дій дорослих, бажання виконувати ці дії самостійно, власноруч, – тому трудова діяльність нерідко обігрується дітьми або навіть переходить у гру. Водночас не можна ототожнювати гру та працю, оскільки ставлення до трудової діяльності як до гри гальмує формування в дитини уявлень про працю як необхідну й обов'язкову діяльність, що вимагає докладання зусиль, вольових дій, отримання кінцевого результату тощо.

Пізнавальна діяльність, мета якої, на думку В. Давидова, виявляється у формуванні генетичних передумов навчальної діяльності, у дошкільному дитинстві складається поступово та відбувається в двох напрямках: стихійно (у різних формах життєдіяльності вона складає основний її зміст) та цілеспрямовано (у процесі спеціально організованого навчання). Цілеспрямоване навчання дошкільників проходить кілька стадій становлення від пізнавально-ігрового → пізнавально-ігрового з елементами навчання → до пізнавально-навчального.

Поступовість становлення навчання в дошкільному віці зумовлена загальним розвитком особистості дитини та розвитком і ускладненням інших видів діяльності. Так, починаючи з раннього віку, набуття пізнавального досвіду відбувається шляхом експериментування, зіставлення, порівняння, співвіднесення елементів спостережень, намагання їх інтерпретувати. Поступовий розвиток мовленнєвої діяльності не лише збагачує процес спілкування, а дає дитині можливість вербалізувати власні пізнавальні дії, що дозволяє діяти цілеспрямовано й організовано. Крім того, питання, що виникають у процесі виконання завдань, дозволяють робити висновок про наявність у дитини допитливості, цікавості (О. Дусавицький, О. Ліннік,

В. Лозова, Г. Тарасенко та ін.). Розвиток інтелектуальних механізмів сприяє формуванню уявлень про зв'язки між предметами і явищами та надає пізнавальній діяльності дитини цілеспрямованості. До кінця дошкільного навчання відбувається формування в дитини якісно нового мислення, що насамперед пов'язане з освоєнням розумових операцій, умінням заздалегідь планувати свої дії. Здатність до розмірковування сприяє встановленню причинно-наслідкових зв'язків, визначенню послідовності виконання операцій (Н. Бібік, Н. Харченко, Л. Пореченко, С. Дем'яненко).

Завдяки розвитку свідомості формуються функції планування й рефлексії. У молодшому дошкільному віці дитина переважно діє за схемою «намір-дія». Це означає, що внутрішній і зовнішній світ дитини є одним цілим. Поведінка ж старших дошкільників доповнена фазою інтелектуального міркування. Намір проходить через «внутрішній фільтр», у якому відбувається розмірковування, зіставлення, прогнозування. Таким чином, схема розширена: «намір – усвідомлення – дія».

Завдяки цілеспрямованому навчанню розширюється коло можливостей дитини, відбувається привласнення досвіду людства. Через діяльність діти набувають відповідних умінь та навичок, які необхідні їм для подальшого навчання.

Таким чином, становлення різних видів діяльності протягом дошкільного дитинства зумовлює розвиток особистісних якостей, які, своєю чергою, сприяють розвитку й збагаченню змісту, форм, характеру діяльності. Так, соціально-психологічний розвиток дитини нерозривно пов'язаний з розвитком різних видів діяльності. За допомогою гри та праці через власні спостереження й відчуття діти засвоюють уявлення про навколишній світ, накопичують соціальний досвід. Спочатку це відбувається в імітаційно-наслідувальній формі, а потім шляхом засвоєння та свідомого привласнення, опанування. Дитина підсвідомо відтворює, копіює, наслідує, усвідомлює різноманітну інформацію, унаслідок чого знайомиться з властивостями та якостями предметів і об'єктів навколишньої дійсності. Через засвоєння змісту соціальних ролей

відбувається усвідомлення необхідності дотримання норм і правил поведінки, прийнятих в суспільстві, під впливом чого формуються соціальні емоції (Ю. Богинська, О. Кононко, С. Курінна, О. Міхеєва). Опанування сутності відносин приводить до прийняття й дотримання дитиною соціально значущих вимог і правил (Л. Варяниця, О. Малахова).

Отже, виявляється, що кожний вид діяльності робить свій внесок у загальний розвиток особистості дитини, поглиблює знання та вдосконалює навички, набуті дитиною від інших видів діяльності. Такий взаємозбагачувальний зв'язок, на нашу думку, і є запорукою всебічного й гармонійного розвитку дитини. Таким чином, усі дошкільні види діяльності покликані стати своєрідним підґрунтям, що живить і надихає навчальну діяльність. Успіх у навчальній діяльності в початковій школі – це накопичений результат, який отримала дитина в процесі загального розвитку та в попередніх видах діяльності, те позитивне, що вона знайшла і прийняла для себе.

Література

1. Буре Р. С. Учите детей трудиться / Р. С. Буре, Г. Н. Година. – М. : Просвещение, 1983. – 144 с.

2. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти України : наук.-метод. посіб. / наук. ред. О. Л. Кононко. – К. : Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.

3. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк / під ред. Л. Н. Проколієнко. – К. : Рад. шк., 1989. – 608 с.

4. Мухина В. С. Шестилетний ребенок в школе : книга для учителя начальных классов / В. С. Мухина. – М. : Просвещение, 1986. – 143 с.

5. Обучение и воспитание детей шестилетнего возраста : межведомств. сб. науч. тр. – М., 1985. – 158 с.

6. Эльконин Д. Б. Психологические вопросы формирования учебной деятельности в младшем школьном возрасте / Д. Б. Эльконин // Вопросы обучения и воспитания / под ред. Г. С. Костюка. – М. : Наука, 1972. – 342 с.

* * *

Гавриш Н. В. Формування в дітей готовності до шкільного навчання в інтегрованому просторі дошкільного закладу

Стаття присвячена визначенню особливостей особистісного розвитку майбутніх школярів, характеристиці способів використання розвивального потенціалу інтегрованого простору дошкільного закладу. Кожен з видів діяльності на етапі дошкільного дитинства має стати підґрунтям тих чи тих навчальних дій.

Ключові слова: старший дошкільний вік, молодші школярі, особистісне зростання, інтеграція видів діяльності, інтегрований простір дошкільного закладу.

Гаврыш Н. В. Формирование у детей готовности к обучению в школе в интегрированном пространстве дошкольного учреждения

Статья посвящена определению особенностей личностного развития будущих школьников, характеристике способов использования развивающего потенциала интегрированного пространства дошкольного учреждения. Каждый из видов деятельности на этапе дошкольного детства должен заложить основы тех или иных учебных действий.

Ключевые слова: старший дошкольный возраст, младшие школьники, интеграция видов деятельности, интегрированное пространство дошкольного учреждения.

Gavrysh N. V. Formation of School Readiness in the Integrated Space of Preschool Institution

The article reviews the peculiarities of the prospective schoolchildren personality development, as well as the means of enhancing this development in the integrated space of a preschool institution. Each kind of activity at preschool stage is to become an original base for leaning.

Key words: elder preschool age, elementary school children, personal development, integration of the kinds of activity, integrated space of a preschool institution.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2011 р.

Прийнято до друку 27.01.2012 р.